

УДК 347.661

О. Є. Кухарев

СПАДКУВАННЯ ПРАВА НА ВКЛАД У БАНКУ

Розглянуто питання спадкування права на вклад у банку. Визначено особливості спадкування права на банківський вклад. Проаналізовано способи спадкування права на вклад у банку. Розкрито юридичну природу розпорядження права на вклад, зробленого у банківській установі.

***

Рассмотрены вопросы наследования права на вклад в банке. Определены особенности наследования права на банковский вклад. Проанализированы способы наследования права на вклад в банке. Раскрыта юридическая природа распоряжения правом на вклад, сделанного в банковском учреждении.

***

Problems of inheritance of the right on bank deposit are considered. Peculiarities of inheritance of the right on bank deposit are determined. Ways of inheritance of the right on bank deposit are analyzed. Legal nature of disposal of the right on deposit in bank is disclosed.

Чинний Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) містить спеціальні правила щодо спадкування права на вклад у банку. Відповідно до ст. 1228 вкладник має право розпорядитися своїм правом на вклад у банку (фінансовій установі) на випадок своєї смерті, склавши заповіт або зробивши відповідне розпорядження банку (фінансовій установі). Право на вклад входить до складу спадщини незалежно від способу розпорядження ним.

Перш за все варто відзначити, що спадкування права на вклад у банку може мати місце: 1) шляхом складання заповіту; 2) шляхом складання спеціального розпорядження банку; 3) на підставі загальних норм спадкування за законом.

Встановлення в законі можливості спадкування права на вклад на підставі відповідного розпорядження банку спрямоване на створення умов для спрощення спадкування зазначеного об'єкта. У випадку спадкування права на вклад у банку за заповітом або за законом застосовуються відповідні положення книги шостої ЦК України. При складанні вкладником розпорядження банку підлягає застосуванню спеціальна норма – ст. 1228 ЦК України. Спосіб розпорядження правом на вклад цілком залежить від волі вкладника.

Окремі питання спадкування права на вклад у банку є предметом дискусії в цивілістиці. Невирішеною, зокрема, залишається проблема юридичної природи розпорядження правом на вклад, зробленого у банківській установі. Так, В. К. Дроников вважав, що з моменту смерті вкладника вклад належить третій особі. Ця особа не є спадкоємцем, а лише вигодонабувачем, і тому не відповідає за боргами спадкодавця. Прийняття вкладу ощадкасою або банком з умовою видачі після смерті вкладника третій особі є договором, де кредитором виступає вкладник, а боржником – ощадкаса або банк. Момент укладення договору – це момент прийняття ощадкасою або банком вкладу [1, с. 154, 155]. Схожої точки зору дотримувалися Б. С. Антимонов та К. А. Граве, кваліфікуючи такі відносини як договір на користь третьої особи. Разом з тим дослідники зазначали, що це особливий випадок договору на користь третьої особи, який укладається на випадок смерті. А тому право третьої особи на вклад не виникає до смерті вкладника; відтак заява третьої особи про бажання скористатися вкладом за життя вкладника позбавлена юридичного значення [2, с. 90, 91].

М. В. Гордон, навпаки, стверджував, що розпорядження на вклад у банку слід розглядати як спеціальний вид заповіту. Таке розпорядження не можна віднести до заповітів, прирівняних до нотаріально засвідчених, оскільки воно стосується лише вкладу. Однак щодо вкладів ці розпорядження мають таке ж правове значення, що і нотаріально засвідчені заповіти [3, с. 44–47].

Коментуючи ст. 1228 ЦК України, С. Я. Фурса зазначає, що законодавець фактично прирівнює заповіт і відповідне розпорядження вкладника банку (фінансової установи), з чим однозначно можна погодитися [4, с. 276]. Як різновид заповіту розглядає розпорядження правом на вклад і З. В. Ромовська [5, с. 57].

З огляду на вищезазначене *метою* даної статті є з'ясування особливостей спадкування права на вклад у банку як особливого об'єкта правонаступництва, а також визначення юридичної природи розпорядження на вклад, зробленого на випадок смерті у банківській установі.

Зважаючи на те, що право на банківський вклад входить до складу спадщини, на нього поширюються загальні правила щодо порядку прийняття спадщини, відмови спадкоємця від спадщини (в тому числі і щодо права на вклад у банку), обов'язкової частки у спадщини тощо. Відповідно особи, зазначені у розпорядженні вкладника, є його спадкоємцями. Крім того, право на вклад може перейти за рішенням суду у власність територіальної громади на підставі ст. 1277 ЦК України у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, а також відмови від прийняття спадщини.

На практиці мають місце непоодинокі випадки, коли заповідач, складаючи заповіт, а також розпорядження банку, по-різному визначає правову долю належного йому вкладу. З метою запобігання конкуренції між двома способами розпорядження правом на вклад законом встановлено правило пріоритетності, суть якого зводиться до наступного. Заповіт, складений після того, як було зроблено розпорядження банку (фінансовій установі), повністю або частково скасовує його, якщо у заповіті змінено особу, до якої має перейти право на вклад, або якщо заповіт стосується усього майна спадкодавця (ч. 3 ст. 1228 ЦК України).

Слід зазначити, що законодавство радянської доби по-іншому регулювало спадкування вкладів. Так, згідно зі ст. 564 ЦК УРСР 1963 р., порядок розпорядження вкладами на випадок смерті за спеціальною вказівкою вкладників визначався статутами цих кредитних установ та правилами, виданими у

встановленому порядку. Якщо вкладник не зробив розпорядження державній трудовій ощадній касі або Державному банку СРСР, то у разі смерті вклад переходив до спадкоємців на загальних підставах.

Таким чином, за наявності спеціального розпорядження вкладника вклад не входив до складу спадщини. Вказане положення закону обумовлювалося тим, що держава була заінтересована у залученні заощаджень громадян до Ощадбанку, який спочатку був єдиною, а потім – основною кредитною установою у країні.

Утім такий підхід не можна назвати досконалим, оскільки шляхом складання відповідного розпорядження вкладником банку грошові кошти, що знаходилися на рахунку, фактично виводилися з податкового тиску, щодо них не могли ставити свої вимоги кредитори спадкодавця. Крім того, вклад у банківській установі не враховувався при обчисленні обов'язкової частки у спадщині. За таких обставин включення права на вклад до складу спадщини уявляється цілком логічним і обґрунтованим.

Необхідно підкреслити, що *об'єктом* спадкового правонаступництва у досліджуваних правовідносинах виступає *право на вклад* у банку, а не сам вклад, як було встановлено у ЦК УРСР 1963 р. Таким чином, до спадкоємців переходять не грошові кошти, а право вимоги, тобто право вимагати від банку видачі вкладу. У даному випадку мова йде про спадкування права, а не речі. Гроші з моменту передачі банківській установі стають її власністю. Викладене цілком відповідає конструкції договору банківського вкладу, предметом якого виступають дії банку з видачі грошових коштів і сплати відсотків на суму вкладу за вимогою вкладника [6, с. 42]. Невипадково ст. 1218 ЦК України визначає склад спадщини як *сукупність прав та обов'язків*, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [7] вклад (депозит) – кошти в готівковій або безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Варто відзначити, що не всі права на гроші, що знаходяться в банку, можуть виступати предметом відповідного розпорядження вкладника. До них не відносяться гроші, які перебувають у банку на підставі договорів про надання індивідуального банківського сейфа, що охороняється банком (ст. 970 ЦК України) та

індивідуального банківського сейфа, що не охороняється банком (ст. 971 ЦК України). Така суттєва відмінність пов'язується тим, що на підставі вказаних договорів виникають правовідносини зі зберігання. За таких умов спадкодавець може розпорядитися грошима, які знаходяться в індивідуальному сейфі тільки у звичайному порядку, тобто за допомогою складання заповіту у встановлених порядку і формі [8, с. 132].

Визначаючи юридичну природу розпорядження правом на вклад, зробленого у банківській установі на випадок смерті, слід вказати наступне. Зазначене розпорядження вкладника не можна розглядати як вид заповіту. За правилами ст. 1247 ЦК України заповіт засвідчується нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251–1252 ЦК України. Серед посадових і службових осіб, які мають право засвідчувати заповіти, не визначено посадових осіб банківських установ щодо засвідчення розпоряджень вкладників.

Крім того, закон регламентує можливість складання спільного заповіту подружжя, секретного заповіту, заповіту з умовою, містить спеціальні правила щодо тлумачення заповіту, тоді як нормативне регулювання розпорядження правом на вклад у банку обмежується лише вказівкою на можливість його складання.

Відтак, навіть з цих формальних ознак розгляд розпорядження правом на вклад як вид або форму заповіту уявляється досить спірним.

Слід вказати на певну термінологічну неточність, допущену відносно розпорядження вкладника на випадок смерті. ЦК України у ст. 1228 вживає термін «розпорядження», тоді як ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та п. 220 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [9] містять термін «заповідальне розпорядження».

Зміст заповіту становить сукупність розпоряджень, що в ньому містяться. А тому термін «заповідальне розпорядження» доцільно вживати саме щодо змісту заповіту, оскільки цей термін визначає форму закріплення такого розпорядження. Вище вже зазначалось, що розпорядження вкладника своїм правом на вклад не є видом або формою заповіту. Через те вживання терміна «заповідальне розпорядження» уявляється термінологічно неточним.

Цивільне законодавство Російської Федерації визначає розпорядження банку як «заповідальне розпорядження» і містить застереження про те, що відносно коштів на рахунку таке заповідальне розпорядження *має силу нотаріально засвідченого заповіту* (ч. 1 ст. 1128 ЦК РФ). Аналогічна за змістом норма міститься і у ЦК Республіки Беларусь (ч. 1 ст. 1048).

Порядок оформлення вкладниками розпоряджень банку встановлюється Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженою Постановою Національного банку України від 12.11.2003 № 492 [10]. Згідно із п. 7.3 зазначеної Інструкції фізична особа може зробити відповідне розпорядження банку щодо коштів, які їй належать, на випадок своєї смерті (розпорядження). Якщо розпорядження клієнта складається у формі окремого документа, то на ньому має бути зазначена дата його складання. Цей документ засвідчується підписом уповноваженого працівника банку і зберігається в справі з юридичного оформлення рахунку.

Незалежно від того, чи здійснюється успадкування вкладу згідно із законом, заповітом або розпорядженням, банк здійснює виплату вкладу (частини вкладу) спадкоємцю власника рахунку на підставі відповідного свідоцтва про право на спадщину або дозволу нотаріуса на одержання спадкоємцем частини вкладу спадкодавця, або за рішенням суду.

Розпорядження, зроблене банку, може міститися як у тексті договору банківського вкладу, так і в окремому документі, що, безперечно, впливає на його правову природу. Зауважимо, що на практиці такі розпорядження оформлюються переважно у формі окремої заяви, що подається вкладником банківській установі.

У тому випадку, коли розпорядження банку зроблено у вигляді окремої заяви, за своєю правовою природою це є *одностороннім правочином*. Так, вкладник своєю дією породжує певні наслідки у вигляді виникнення прав та обов'язків у спадкоємців після відкриття спадщини, причому на момент вчинення цього правочину жодна зустрічна дія з боку останніх (або будь-яких інших осіб) не вимагається.

Утім, коли розпорядження вкладника на випадок смерті міститься у тексті договору банківського вкладу, таке розпорядження є *умовою договору*. Причому наявність такої умови певним чином наближає договір банківського вкладу до конструкції договору, укладеного на користь третьої особи. Цивільне законодавство містить спеціальну норму, що регулює договір банківського вкладу на користь третьої особи. Так, згідно із ст. 1063 ЦК України, фізична або юридична особа може укласти договір банківського вкладу (зробити вклад) на користь третьої особи. Ця особа набуває права вкладника з того моменту, коли нею поставлена перша вимога до банку, що впливає з прав вкладника, або виражений іншим способом намір скористатися такими правами.

Цивільно-правові відносини, що виникають при спадкуванні права на вклад, мають змішаний характер, оскільки спадкові відносини повною мірою впливають на договірні. Так, спадкоємець отримує право на вклад *після спливу шестимісячного строку*, встановленого ст. 1270 ЦК України. Єдиним виключенням з цього є правило, розміщене у ч. 3 ст. 1298 ЦК України, відповідно до якого до закінчення строку на прийняття спадщини нотаріус може видати спадкоємцеві дозвіл на одержання частини вкладу спадкодавця у банку (фінансовій установі), якщо це викликано обставинами, які мають істотне значення. Відповідно до п. 199 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України такими обставинами можуть бути визнані покриття витрат з догляду за спадкодавцем під час його хвороби, а також на його поховання; на утримання осіб, які перебували на утриманні спадкодавця; витрат, пов'язаних із повідомленням спадкоємців про відкриття спадщини; інших витрат.

Спадкоємець отримує право на вклад у банку *за умови прийняття спадщини*, з якою закон пов'язує: подання заяви про прийняття спадщини (ст. 1269 ЦК України); постійне проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини (ч. 3 ст. 1268 ЦК України); відсутність відмови від прийняття спадщини з боку малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена (ч. 4 ст. 1268 ЦК України). У разі якщо особа, зазначена у розпорядженні вкладника, не прийняла спадщину в порядку, встановленому законом, вона позбавляється права на спадщину, в тому числі і щодо права на банківський вклад.

Підставою для видачі банківського вкладу є: свідоцтво про право на спадщину; дозвіл нотаріуса на одержання спадкоємцем частини вкладу, рішення суду.

У порядку п. 220 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України свідоцтво про право на спадщину після смерті вкладника видається нотаріусом спадкоємцям на загальних підставах. Проте, щоб видати свідоцтво про право на спадщину, яка складається з вкладу, нотаріусу необхідно зробити запит до відповідного банку (фінансової установи). Запит надається за підписом нотаріуса, скріплюється його печаткою та повинен мати посилання на передбачені чинним законодавством підстави для отримання цієї інформації, а також прохання у разі наявності відповідного розпорядження банку повідомити дату складання такого розпорядження та прізвище, ім'я, по батькові спадкоємця. Підставою для такого запиту може бути як відповідна відмітка в ощадній книжці про наявність розпорядження, так і твердження особи, яка зверну-

лась до нотаріуса, що на її ім'я спадкодавець склав відповідне розпорядження [11]. На підставі такого запиту банк надає нотаріусу довідку по рахунках (вкладах) (ч. 3 ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

У випадку коли розпорядження вкладника банку на випадок смерті міститься у договорі банківського вкладу, воно не змінює правову мету цього договору. Як зазначалося вище, досліджуване розпорядження є лише умовою договору банківського вкладу, що укладається з метою надання банком послуг з виплати вкладу та відсотків по ньому. Навпаки, заповітом є особисте розпорядження фізичної особи, яке складається саме на випадок смерті (ст. 1233 ЦК України). Відтак, при укладенні договору банківського вкладу, що містить розпорядження вкладника на випадок смерті, та заповіту має місце різна спрямованість волі учасників правовідносин.

Викладене дозволяє зробити *певні висновки*, основні з яких зводяться до наступного. Спадкування права на вклад у банку має певні особливості: об'єктом правонаступництва виступатиме в досліджуваних правовідносинах не сам вклад, а право вимагати від банку його видачі; щодо спадкування такого права закон містить виключення, відповідно до якого нотаріус за певних обставин може видати спадкоємцеві дозвіл на одержання частини вкладу до закінчення строку на прийняття спадщини. Правова природа розпорядження правом на вклад залежить від форми його закріплення. У тому випадку, коли таке розпорядження міститься в окремій заяві, воно є одностороннім правочином. Якщо ж розпорядження вкладника міститься в договорі банківського вкладу, досліджуване розпорядження є умовою цього договору, що наближає договір банківського вкладу до договору на користь третьої особи.

Список літератури: 1. Дрониов В. К. Наследственное право Украинской ССР / В. К. Дрониов. – К. : Вища шк., 1974. – 160 с. 2. Антимонов Б. С. Советское наследственное право / Б. С. Антимонов, К. А. Граве. – М. : Госюриздат, 1955. – 264 с. 3. Гордон М. В. Наследование по закону и по завещанию / М. В. Гордон. – М. : Юрид. лит., 1967. – 120 с. 4. Спадкове право : Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін. ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2007. – 1216 с. 5. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник / З. В. Ромовська. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 264 с. 6. Брагинский М. И. Договорное право. Кн. 5 : в 2 т. Т. 2 : Договоры о банковском вкладе, банковском счете; банковские расчеты. Конкурс, договоры об играх и пари / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут, 2006. – 623 с. 7. Про банки і банківську діяльність : закон України від 7 груд. 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30. 8. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використання позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців,

фахівців). Т. 12 : Спадкове право / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : ФО–П Колісник А.А., 2009. – 544 с. – (Коментарі та аналітика). **9.** Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : затв. наказом М-ва юстиції України від 3 берез. 2004 р. № 20/5 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 10. – Ст. 639. **10.** Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах: затверджена постановою Національного банку України від 12 листоп. 2003 р. № 492 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>. **11.** Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя : схвал. рішенням Наук.-експертної ради з питань нотаріату при М-ві юстиції України від 29 січ. 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/18563>.

Надійшла до редколегії 11.03.2010